

מגילת אסתרקה' וקאז'ימיר גלגולה של מסורת יהודית-פולנית על-פי מחקרו של חנה שמרוק¹ ומקורות נוספים²

א. המקורות הפולניים:

1. יסוד היסטורי - לא קיים!

הסיפור מיוחס למלך קאז'ימיר הגדול (1310-1370), צץ לראשונה כמאה שנים לאחר ימיו.

2. המקור - יאן דלוגוש, היסטוריון פולני, (1415-1480)

המלך הפולני קיים יחסים מחוץ לנישואים עם יהודייה בשם אסתרקה', בתו של החייט מאופוצ'נו, שהייתה פילגש המלך (לצד אשתו החוקית שנישואיו עמה היו כנראה אומללים למדי). נולדו למלך ולאסתרקה' שני בנים; פלקה וניימירה, ובת, או שתי בנות. הבנים זכו בהענקות מאביהם וחונכו כבני הדת הנוצרית. הבת/הבנות נשארה/ו ביהדותה/ן בהסכמת האב, קאז'ימיר הגדול. לפי מסורת אחת נפרד המלך מאסתרקה' בחייו, לפי מסורת אחרת, אסתרקה' מתה בימי אהבתם. עוד מסורת יודעת שאסתרקה' התאבדה עם מותו של אהובה, או שמתה סמוך למותו. מקום קבורתה בגן בלובזוב. בידי ההיסטוריון טדיאוש צ'אצקי הייתה תמונה של אסתרקה' שאבדה. במסורות פולניות מהמאה הי"ח, נקשר הסיפור עם אופוצ'נו, שם ניצב ביתה של אסתרקה'. בבוכוטיניצה שליד קאז'ימיר-דולני, מצביעים על הארמון שבנה המלך לאהובתו. המסורת הפולנית המאוחרת יותר מציינת ששני הבנים מתו; פלקה מת בצעירותו, וניימירה נהרג מאוחר יותר.

דלוגוש העמיד במרכז המסורת את אהדתו של המלך ליהודים, וקשר בכך את אישורה המחודש של הפריבילגיה של בולסלאב מקאליש ליהודים (1264), אותה הרחיב קאז'ימיר הגדול (1334), בשנת שתיים למלכו). הפריבילגיה הייתה גמול על חסדיה של אסתרקה' למלך, וניתנה במענה לשתדלנות שלה.

מכאן ואילך הייתה המסורת על אסתרקה' מרכיב קבוע בספרות האנטי-יהודית בפולין, שביקשה לבאר את מעמדם המועדף של היהודים בזכות אסתרקה'. היו שביקשו לנגח את המלך על רקע מתיחות בינו לבין מעמדות אחרים, בייחוד הכמורה והאצולה³.

3. הכומר פז'סלב מוֹיֶצְקִי, קראקא, 1589

"יודעים אנו מהכרוניקות שאחשוורוש הפולני שלנו, קאז'ימיר הגדול, כשלקח לו במקום אשתו, אדליאדה המבוזה, את היהודייה אסתר, הוליד אתה את הבנים ניימירה ופלקה, וכן בנות שעל-פי שידוליה של אסתר התיר לחנכן בדרך יהודית. בעקבות דבריה הרכים של אסתר, זמם לטובת יהודים את החוק המאוס הזה תחת שמו של הנסיך בולסלאב, שמת זמן רב לפני כן".

¹ המגעים בין הספרות הפולנית לבין ספרות האידיש, על-פי סיפור אסתרקה' וקאז'ימיר הגדול מלך פולין. בתוך: הספרות, אוקטובר 1975, מס' 21, אונב' תל-אביב, עמ' 60-100. הופיע שוב בהרחבה, בתוך: חנא שמרוק, ספרות יידיש בפולין, מחקרים ועיונים, מגנס, ירושלים, תשמ"א, עמ' 206-279.

² תודה לפרופסור ישראל ברטל, שהפנה אותי למקורות העיקריים ולנילי בן-ארי על ההפניה למקורות נוספים; לישראל קרצנר, ולאלכס דנציג על הערותיהם.

³ שמעון דובנוב מציינ משפחות אצולה פולניות שהתייחסו על בני-בניהם של אסתרקה' וקאז'ימיר (להלן). ללמדך שהיו פולנים שראו אות כבוד להיות צאצאיה של המלכה אסתר!

4. ק' אופוליאנסקי - אמצע המאה ה-17

"אין שום תועלת בעש (= היהודים, mole) הם גורמי הרס} הזה בערים הנוצריות, בייחוד באלה שיש להם החירות מקאז'ימיר - המכונה הגדול, אך למעשה קטן היה - שבעצם נתנו להם בשתרלנותה של אסתרקה' פילגש המלך, בת העם יהודי, על-ידי המלך כאשר ילדה לו את הבנים ניימירה ופלקה".

5. הכומר פלוריאן יארושביץ' (1762)

"עם יהודונת אחת אסתרקה', שלמענה הרשה הרבה ליהודים והעניק להם חירויות שונות. ואף-על-פי שבמרוצת הזמן מאס בה, כאשר ראה את ראשה מוכה שחין, סטה בכל מיני סטיות ללא בושא ולמגינת לבו של עמו". (כך מבאר יארושביץ את הקללה הכנסייתית שהוטלה על קאז'ימיר הגדול).

6. אלכסנדר ברוניקובסקי, 1828

כתב ספר גדול "קאז'ימיר הגדול ואסתרקה'", במגמה להעלות מסכת יחסים לא-טהורים בין המלך הנוצרי לאהובתו היהודייה, בעקבותיה קיבלו היהודים זכויות בפולין. ניכרת התייחסות שלילית מודגשת כלפי אסתרקה'. המסורת הפולנית מתרחבת ושואבת ממגילת-אסתר המקורית. לאסתרקה', סבא, מרדכי, שחינך אותה. מרדכי חותר להשיג בפולין במאה ה-14 מה שהשיג מרדכי היהודי בושן, כמתואר במגילת-אסתר. מרדכי מואשם בקשר להרעלת אהובתו של המלך, רוקיצ'אנה. דמותו דוחה, הוא משתמש באסתר ככלי להגשמת שאיפותיו. קאז'ימיר מוקסם מיופייה של אסתר ומלשונה החלקה, נענה להפצרותיה של אסתרקה' להיות לו לפילגש, תמורת הצלת מרדכי שנדון למוות. בסיום נכתב:

"תקוותיו ונבואותיו של היהודי הפנאטי הזה אמנם לא התגשמו. ויחד עם זאת הייתה לתעלוליו הנועזים השפעה חיובית על גורל אחיו לאמונה בפולין, שנשארו בהמוניהם עד היום הזה חסרי לב ומלוכלכים כפי שהיו בימי אסתרקה' - לפני כחמש-מאות שנה בערך. אדם בודד, גם אם יחיה בלכלוך כדוגמת אותו ייצור שאת בשרו אסור להם לאכול, למאמינים של דת משה {החזיר}. זאת ועוד אחרת, אדם ועם שלם יכולים להיות מאושרים מבחינה מוסרית, גם אם - כדוגמת כלל המאמינים בדת משה בפולין - הם חסרי רגישות כלפי המרכיב היפה ביותר של טבעו של האדם - הוא הכבוד, ולאהבת האדם הנובעת מאהבת האל האמיתית, אף-על-פי, כפי שאני אומר, שהם חיים בלכלוך מוסרי. בנכונותה של אמת כפולה זו משכנעת אותנו היהדות הפולנית".

7. "נאלנץ", רומאן היסטורי, מאת פליכס אלכסנדר גישטוט ברנאטוביץ, 1828

לראשונה מופיעה אסתרקה' כדמות חיובית, בספרות פולנית, במקביל לדמותה של רבקה ב"אייבנהו". היא נכדתו היתומה של יונה, סוחר יהודי אמיד, תלמיד חכם זקן ומכובד מהעיר אופוצ'נו. אסתרקה' למדה מאביה קודם מותו את סודות הרפואה, היא נפגשת עם המלך הפצוע ומצילה אותו ממוות. בעקבות זאת מתפתחים קשרי אהבה בין קאז'ימיר המלך לאסתר היפיפייה. לבסוף המלך זונח אותה. היא הצליחה לחלץ את היהודים מעלילת-דם, בימי קרבתה למלך זכו יהודים להנות מטובותיה. אסתר נועדה להינשא לצעיר יהודי, אך נמלטה ממנו פעמיים. כאשר ננטשה ע"י המלך התנכרו לה בני עמה, בזו לה ושנאו אותה. היא לא מצאה שוב מקומה ביניהם. לבסוף מצאו את גופתה ליד ביתו של אחד מקרוביה העשירים, ייתכן שהם דחפוה אל מותה.

(לפנינו השפעה של הרומנטיקה אשר טפחה גם יחס חיובי ליהודים, כדוגמת יחסו החיובי של המשורר הלאומי הפולני אדם מיצקייביץ', בן התקופה. באותה עת נוצר מפגש תרבותי חברתי משמעותי ראשון בין יהודים לפולנים. בקרב היהודים היו מי שעברו תהליך אקולטורציה, והתחברו אל התרבות הפולנית. מפגש זה, והחלשות ניכרת של השפעה דתית-כנסייתית, פתחו את השער להתפתחות גישה חיובית של הפולנים אל היהודים, בצד הגישות המסורתיות. במקביל התחוללו תמורות עמוקות בעולם היהודי באירופה, שחלקים ממנו הלכו ונפתחו בפני החברה הנוצרית הסובבת. נושא זה יובלט בהמשך גלגוליה של המסורת היהודית והרבדים הספרותיים שנוצרו על בסיסה).

ב. המקורות יהודיים

8. צמח דוד, ר' דוד גאנז, פראג, 1595
"בשנת) ק"ל - 1370, קיזימירוס מלך פולין לקח לו לפילגש נערה יהודייה ושמה אסתר, בתולה יפת תואר אשר אין דוגמתה בכל הארץ. ותהי לו לאישה ימים רבים, וייטב המלך בעבורה ליהודים טובות גדולות. והיא השתדלה מן המלך ליהודים כתבי חסד וחירות"⁴. "צמח-דוד" ספר היסטוריה יהודי פופולארי. מכאן כנראה התפשטה המסורת בחוגים יהודים, שראו בו מקור מהימן. מעניין השימוש כפול: "פילגש, אישה", הראשון שלילי, ביקורתי והשני חיובי מכובד. בתרגום הספר לאידיש נכתב: "הוא החזיק בה כרעייתו וחי אֶתָה באופן חוקי (כדת) זמן רב". (יחס דו-ערכי זה ניכר היטב במאות הי"ט-כ). נראה לי כי עולמו הרחני של דוד גאנז⁵ אינו מאפשר ראיית קשר אישי בין יהודייה לנוכרי, באופן חיובי כשלעצמו. סביר בעיניי שגאנז ראה בכך "שידור חוזר" של מגילת-אסתר המקורית, ומכאן הצידוק למעשיה של אסתר, שאין עמו לגיטימציה לנישואי תערובת, שהם אסורים בחומרה על-פי ההלכה⁶.

9. מנחם מן אלמאר, כרוניקה, 1743
"ליהודים לא היה מקום אחר לברוח אליו פרט לליטא. כאן חיו היהודים בשלווה, מפני שהאדון קאז'ימיר היה מאוהב ביהודייה יפה ששמה היה אסתר. היא גאלה את עמה כמו שעשתה אסתר ראשונה לעמה ישראל בימי המן"⁷.

10. קלמנס יונאשה, "הנס בבית-הקברות" (מחרוזות אגדות יהודיות ממקור פולני, פורסם 1905)
"שם נמצאת אבן אחת שעליה כתוב... אסתר!... יהודייה ממעמד פשוט, בתו של חייט עני, אבל אחרי כן נעשתה למלכה יהודייה... היא קבורה לא רחוק מקראקא..."

11. שמר שייקביץ "דיא יודשע קעניגין" (1884)
אסתר הכירה את קאז'ימיר בהקשר של עלילת-דם, אחר שהייתה מאוהבת ביהודי. היא הייתה למלכת פולין, ופעלה כמו אסתר הראשונה, למען הצלת עמה. וכך הגיבה להצעת הנישואין למלך: "אבל לרגע התעורר בה באסתרקה' המאבק בין האהבה לבין האהבה למושלה הטוב. ובדיוק אז עלה בדעתה סיפורה של אסתר שלא סירבה להיות אשתו של מלך עובד-אלילים. לכן כרעה על ברכיה, פשטה את ידיה אל המלך והשמיעה קריאה חגיגית: 'אהיה המאושרת באדם אם אוכל להיות שפחתך'."

12. "אסתרקה" - השל העפלברג, 1890, וארשה
הדראמה נכתבה ככל הנראה להצגה ב"פורים-שפיל". ידוע על הצגות כאלה בקוזמיר, כולל שימוש בפרוכת - מעשה ידיה של אסתרקה' בלילות הארוכים בהם המתינה לאהובה המלך⁸. המחזה נפתח באספת יהודים אחר קריאת המגילה, לטכס עצה כיצד להינצל מפגיעה שבאה עליהם ביוזמתה של רוקיצי'אנה, אהובת המלך. אסתר מקבלת על עצמה להופיע לפני המלך ולבקש טובת היהודים, תוך חשיפת כיעורה של אהובתו. אסתר מוותרת על אהבתה לצעיר יהודי, למען הצלת עמה. בתום המחזה הוכתרה אסתר למלכה וקאז'ימיר מצהיר הצהרה לטובת היהודים.

⁴ ספר צמח דוד לרבי דוד גאנז, (מהדיר) מרדכי ברויאר, ירושלים תשמ"ג, חלק שני, עמ' 358. דוד גאנז 1613-1541. ר' דוד גאנז, תלמיד הרמ"א והמהר"ל, איש מדע, היסטוריון ואסטרונום, נקבר בבית-הקברות העתיק בפראג, סמוך לקבר המהר"ל.

⁵ אנדרה נהר, דוד גאנז וזמנו, ר' מס, ירושלים, תשמ"ב; מרדכי ברויאר, מבוא לספר צמח-דוד הנ"ל.

⁶ על יחס המקורות היהודיים לדורותיהם לאסתר - הדסה המקורית, נכתב רבות ואכמ"ל. נציין רק שהעניין מורכב הרבה יותר ממה שמקובל להניח בקריאה שטחית של המגילה.

⁷ הברית בין פולין לליטא קמה בימי יורשיו של קאז'ימיר הגדול, יאדוויגה ויאגלו, 1386.

⁸ כאן נתקלתי לראשונה במסורת על הפרוכת שרקמה אסתרקה'.

13. ימי משיח (משיח צייטן), שלום אש, וילנא, 1906.

העלילה מתרחשת בעיירה פולנית, ליד שרידי מבצר שבנה קאז'ימיר לאסתרקה. גיבורת העלילה יהודייה צעירה, יוסטינה, שומעת ממשרתת יהודייה זקנה אגדה על אסתרקה ובה הקטע: אחרי מותה של אסתרקה הוציא קאז'ימיר את עיניה המקסימות, תלה אותן במסגרות של טבעות זהב על עמוד באולם עטוף שחורים בארמונו. לילה לילה מופיע קאז'ימיר בפני עיניים תלושות אלה, כורע לפנין ומתפלל אליהן; ואילו אסתרקה נודדת עיוורת בתכריכה, וכתר על ראשה בעולם התווה. בלילות היא ממשיכה לתור אחר עיניה התלושות בין עשבי החורבה ואבניה. בלעדי עיניה אין היא מוצאת מנוח לנפשה.⁹ יוסטינה הוקסמה מן האגדה, המסמלת אחדות יהודית-פולנית, אותה הגשימה אסתרקה. בסיום, מובילה יוסטינה את רוחה הנודדת של אסתרקה אל קבר אימה, למנוחה.

האגדה שהעלה אש, מבליטה אי-השלמה ראשונית של החברה היהודית עם המעשה של אסתרקה. יוסטינה גואלת את אסתרקה מעינוייה ומעניקה לגיטימציה לשאיפותיה של יוסטינה עצמה. היא משקפת את שאיפתו של שלום אש לפייסנות ולטשטוש האנטגוניזם החריף בין יהודים לנוצרים בפולין. בעניין זה נמתחה ביקורת חריפה על שלום אש על-ידי י"ל פרץ, שראה בדמותה של יוסטינה, כפי שעיצב אותה אש, יסוד של הרס עצמי, טמיעה בתרבות הפולנית - כנגדם התקומם פרץ.¹⁰

14. "הזכרת נשמות", דוד פרישמן, 1888

סיפור ארוך שעיקרו; נערה יהודייה הולכת אחרי לא-יהודי ובוזה לעמה. אביה מתייסר על אובדנה ומזכיר את נשמתה בתפילת "יזכור" בבית-הכנסת בעיירה, שתיאורה דומה להפליא לקאז'ימיר-דולני. ברקע הסיפור מסורת על הגראף שטשעגאלסקי שהתאהב בנערה יהודייה. פרישמן שולל נחרצות את דרכה של הנערה היהודייה, בניגוד גמור לדרך של שלום אש. "וכאשר מתה הנערה פתאום, קם הגראף ויוציא את שתי עיניה מחוריהן, ויעש לו שתי טבעות זהב ואת העיניים הביא במשבצת אל פני הטבעות, כשבץ את המרגליות, ולא הסיר עוד את הטבעות ההן מעל אצבעותיו עד יום מותו".¹¹

פרישמן כלל רמזים לאסתרקה גם בסיפורו "יום הכיפורים", בו מופיעה אסתר, נערה יהודייה יפיפייה, יתומה מאב, שחוצה את הגשר, ועוברת לבית המשתה של הנוכרים בעיירה, ומשם הופכת כוכב עולה על במות ערי פולין, עד שהגיעה עם להקתה הנוכרית להופעה בעיירת הולדתה, בליל יום הכיפורים (!). אימה האלמנה, ממתנה לה בפתח האולם, מכה אותה למוות בתום ההופעה, ומשתגעת.¹²

15. ש"י עגנון, "הלב והעיניים"

סיפורו הקצר של ש"י עגנון פורסם לראשונה תחת הכותרת "ביתה של אסתרקה" בצירוף הערה שהאגדה מבוססת על "ימי משיח" של שלום אש, ברלין 1916. בגרסה זו ציין עגנון במפורש את "צמח-דוד", כמקור לעלילה. פורסם שוב בעברית ובשינויים "הלב והעיניים" ("הארץ", 29.9.1943) ובשלישית; אלו ואלו (שווקן, תשי"ג, עמ' ש"ס-ש"א). עגנון בונה את הסיפור (בנוסח העברי שלפנינו) סביב לבה

⁹ חנה שמרוק מציין שלא מצא כל מקור יהודי לאגדה זאת. חיה בר-יצחק מדגישה את האופי הנוצרי של האגדה, המבליטה את האיקונין, לעומת היהדות שדרכה שונה (להלן).

¹⁰ לאחרונה פרסם גרשון בקון, מאמר מעניין ובו חשף פולמוס חריף בין י"ל פרץ לשלום אש: "כפייה דתית, חופש ביטוי וזהות יהודית מודרנית בפולין, י"ל פרץ, שלום אש ושערוריית ברית-המילה בווארשה, 1908" (בתוך: מוילנה לירושלים, מגנס, ירושלים, תשס"ב, עמ' 168-185).

י"ל פרץ העמיד בסיפורו "עיניים מושפלות" (מפי העם, דביר, ירושלים, תרצ"ד, עמ' 60-71) שתי אחיות, בנותיו של יהודי בעל בית-משתה בעיירה סמוכה לפראג. האחת נישאה ליהודי, אך מאוהבת בבן האציל הפולני. השנייה נקלעה בעל כורחה לחיים עם בן-אציל פולני. אף בסיפור זה קושר פרץ את עלילת אסתר ואחשוורוש מן המגילה. לגיבורת הסיפור הוא מעניק את השם מלכה, ובן-האציל מוסיף לשמה "אסתר" - היא אסתר-המלכה. את אביה מדמה הוא למרדכי, ואת עצמו לאחשוורוש.

¹¹ דוד פרישמן, כתבים נבחרים, פיטריקוב-וארשה, תרנ"ט-תרס"ה.

על דוד פרישמן ראה: <http://www.amalnet.k12.il/meida/masa/articles/jews0089.asp?bit=1&fat=1>

הסיפור מופיע באתר אינטרנט: <http://benyehuda.org/frischmann/hazkarat.html>; <http://benyehuda.org/>

¹² כל כתבי דוד פרישמן, וארשה, תרע"ד. (גם סיפור זה מופיע באתר האינטרנט הנ"ל).

ועיניה של אסתרקה' שנעקרו ע"י המלך, והוצבו על-ידו כאיקונין בארמון (בניסוח הראשון, בברלין, נזכרו רק העיניים ולא הלב, זאת בעקבות שלום אש ודוד פרישמן). הפסוק מ"פרשת ציצית" מוביל את הסיפור, בגרסתו העברית: "ולא תתורו אחרי עיניכם ואחרי לבבכם, אשר אתם זנים אחריהם" (במדבר ט"ו, ל"ט). ההקשר ברור: אסתר שתרה אחרי עיניה ואחרי לבבה, ונטתה חסד אסור למלך נוכרי – נענשה, נשמתה אינה זוכה למנוחה ומרגוע.

ש"י עגנון מאמת את היהדות המעצבת עבודת-אל מופשטת באמצעות הלב והעיניים, לעומת הנצרות הנזקקת לאיקונין. עגנון הלך אחר המדרש: "הלב והעיניים הם סרסורים לגוף, שהם מזנים את הגוף" (במדבר רבה פרשה יז), ועוד¹³. ייתכן שעגנון ציין את המקור משלום אש, כדי להדגיש את תפיסתו ההפוכה מזו של אש בעניין (אולי בשל כך לא ציין את דוד פרישמן, שעגנון המשיך את דרכו).

16. אסתרקה - פואמה של שמואל יעקב אימבר, 1911

המשורר נהג לחתום את שיריו הפולניים בשם יאן ניימירה" (שמו של אחד מבניה של אסתרקה' מקאז'ימיר). היצירה של אימבר ממצה את הקונפליקט המשתמע מקשרי האהבה בין יהודייה ללא-יהודי. הוא עוסק בשני בני-אדם מאוהבים, שלא ניתן לעצור בעד אהבתם, חרף הבנתם ותחושתם שניצבת ביניהם חומת גורל שאין לחצות אותה בלי להיענש: "יד אלוהים הפרידה בינינו / במשך שנים ארוכות בלי גבול / חומה איתנה בנויה / באמצע בני לבניך" – אומר הנפח היהודי, אביה של אסתרקה' לאביר, הוא קאז'ימיר המלך המאוהב. האהבה גברה על החומה המפרידה, אסתר וקאז'ימיר נעננו לרגשותיהם. לאחר מות המלך שקעה אסתר בחרטה על חטאה. היא המיטה אסון על משפחתה, אביה נטש את פולין, אימה התאבדה מרוב צער בטביעה בוויסלה. המלך נענש, נפל מסוסו על-יד ביתה ההרוס של המשפחה היהודייה ההרוסה ומת מפצעיו. אסתרקה' קפצה לויסלה וטיהרה עצמה בטביעה. (מוטיב אגדי פולני ידוע; ונדה המתאבדת בוויסלה בדחותה את הזר המבקש לשאת אותה לאישה).

17. מיסטריה, אהרון צייטלין, וארשה, 1932

במרכז היצירה המעמיקה והנוקבת, דמויותיהם של קאז'ימיר ואסתרקה'. לפנינו מפגש בין יהודי ופולני בו עלות דמויותיהם של י"ל פרץ ולמולו אדם מיצ'קאביץ', המשורר הפולני הנודע, לו מייחס צייטלין שורשים יהודיים - פרנקיסטים. קאז'ימיר מוצג בחולשת אנוש, מוכן לוותר על הרבה למען רגעי אושר אישי. אסתרקה' שסועה ברגשותיה, בין אהבתה המיואשת למלך לבין רגשותיה היהודיים. צייטלין חושף קונפליקט היסטורי עמוק, קרע בין שני העמים ושתי הדתות. ציווי המוצא, הלאום והדת מנצחים – אסתרקה' מורחקת מקאז'ימיר. בפרידתו אומר המלך לאהבתו: "אנחנו נמות, אבל כל עוד יגורו על אדמה זאת הגזע שלי והגזע שלך - לא הסתיימו הדברים, אסתרקה' מאופוצ'נה". יש במחזה ביטוי לשאיפות אוניברסאליות ותקווה לאחדות יהודית-פולנית, בצד הכרה במחסום הבלתי עביר שבתווך.

18. בארמון מלך פולין, י"ח קורנברג, ספר לבני נעורים, 1950, ישראל.

סיפור לילדים שנכתב ופורסם בארץ, ועיקרו סיפורם של קאז'ימיר ואסתרקה'.

19. גלגולים מאוחרים של הסיפור

בעיתון "ערב שבת" (יב באדר תשמ"ז, 13.3.1987), הביא יעקב גל, שני סיפורים, תחת הכותרת "גלגול של סיפור המגילה"; האחד, מוכר וידוע - אסתרקה' וקאז'ימיר "מלך החסד". השני מסורת בת המאה ה-14, מבולגריה הנוצרית-ביזאנטית, בה עלתה לגדולה היהודייה שרה, שהוסיפה לשמה גם תיאודורה. המלך הבולגרי, איוואן אלכסנדר, בחר בה לאישה-מלכה. ימי שלטונו של הזוג המאושר מוצגים כ"תור זהב" של בולגריה. לאחר מותם נכבשת בולגריה על-ידי תורכיה ומתחסלת. אנשי כמורה מתנגדים לשידוך זה ופונים לאפיפיור בביקורת חריפה על המלך. שמועות רעות, כדבריהם, מהלכות על כי מנהגים יהודיים חודרים לממלכה, כמו איסור אכילת חזיר, שמירת שבת עוד.

¹³ ניתוח הסיפור על גרסאותיו; חיה בר-יצחק, למקורותיו של הלב והעיניים לש"י עגנון. (דפים למחקר בספרות, אונב' חיפה).

20. בימי מלחמת העולם הראשונה ולאחריה

מספרים על קצין אוסטרי מחייל הכיבוש, בקאז'ימיז-דולני, שהתאהב בנערה יהודייה ובזכות קשר זה, היטיב ליהודים בעיירה.

במסורת יהודי קאז'ימיז-דולני, יודעים לספר על פרוכת מופלאה מחוטי זהב וכסף, שרקמה אסתרקה' המלכה לבית-הכנסת בעיר, בלילות בהן המתינה למלך האהוב. על הפרוכת עיצבה דמות נחש זהב. סמל לנחש מגן-העדן, שפיתה את חווה – חטא התאוה הקדמון.

ג. המסורת והיסטוריה:

טדיאוש צ'אצקי, היסטוריון יהודי-פולני, הסתמך על המקור מדברי דלוגוש, קיבל את המסורת כמהימנה, אף החזיק בדיוקנה של אסתרקה' וציין את קברה בלובזוב, שע"י קראקא.

שרנברג הרמאן, 1860, ניסיון ראשון של היסטוריון יהודי לברר מקורות הסיפור, אינו מפקפק באמינותו. מציין כי נשות המלך התנגדו לאסתרקה', ועל ארמונה צוירו כתובות פוגעות, אנטי-יהודיות.

ד"ר **קארו יעקב** דחה את מהימנות האגדה וראה בה בדיה. ההקבלה למסופר במגילת-אסתר שקופה.

היינריך, צבי גרץ, 1863, הביא את סיפור בציון שאין הוא ודאי ובטוח. כן פקפק באמינות הסיפור הרכבי, ("חדשים גם ישנים", וארשה, תרנ"ז 1897).

אלכסנדר קראוסהאר, 1863, נזקק לראשונה בהרחבה לסיפור, ציין את התנגדותם של יהודי אופוצ'נו ליחסים שבין אסתרקה' לקאז'ימיר, כולל ניסיונם להרוג אותה ולשרוף את הארמון בעיר.

יצחק שיפער, (נספה ב"שואה") ביקר בחריפות את המסורת האגדית, ודחה את מהימנותה.

סאלון בארון העלה ספקות חמורים ביחס לאמינות הסיפור מבחינה היסטורית.

שמעון דובנוב (נספה בריגה 8.12.1941), ציין את גל ההגירה הגדול של יהודים ממרכז ומערב אירופה לעבר פולין, ואת יחסו החיובי של קאז'ימיר ליהודים בפולין. לדבריו: "יחסו של קאז'ימיר הגדול ליהודים נבע מתוך כל הפוליטיקה שלו לגבי בני ניכר, שהיה זקוק להם לטובת התפתחות הכלכלה בארץ. אולם צוררי היהודים ראו בתקנותיו המדיניות המחוכמות רק פרי שרירות לב ומשוא-פנים. ההיסטוריון הפולני דלוגוש מספר שהמלך משך חסד ליהודים רק בהשפעת אהובתו אסתרקה', בתו היפה של חייט יהודי פשוט. המלך נתן לה ארמון סמוך לקראקוי, והיא ילדה לו ארבעה ילדים, מהם הבנות נתחנכו בדת ישראל והבנים בנצרות ונעשו ראשי בתי-אבות פולניים אצילים. אחרי מות קאז'ימיר נהרגה אסתרקה' ברדיפות היהודים, בימי יורש כסאו לודוויג ההונגארי. אולם סיפור זה על עלייתה של אהובת המלך ותבוסתה, הוא מעשה שלא התאמת לפרטיו על-ידי הביקורת ההיסטורית, ואולי יש בו רק גרעין של אמת" (דברי ימי עם עולם, דביר, תל-אביב, תשט"ז. מהדורה עברית מקוצרת, ברוך קרוא, עמ' ש"פ).

מאיר בלאבאן: "קשה עכשיו לברר בדרך של חקירה היסטורית, מהי מידת האמת ברומנס הזה של קאז'ימיר הגדול ובאילו שנים חל. לא ניתן אף לקבוע את האוטנטיות של האישה הזאת, לא כל שכן את מידת השפעתה על המלך. לעומת זאת נקל לקבוע את קשריו של קאז'ימיר ליהודים אחרים, ובפרט לבנקאי-החצר, לייבקה" (קורות היהודים בימי הביניים, בתוך בית-ישראל בפולין, ירושלים, תש"ח, חלק א' עמ' 8).

יוחנן בן-יעקב
כפר-עציון